

MOTÝĽ

ARMAND
BULWA

SKUTOČNÝ PRÍBEH

AKO ŠOM
PREŽIL

Buchenwald

AKO ŠOM
PREŽIL
Buchenwald

AKO SOM
PREŽIL
Buchenwald

ARMAND BULWA

VYDAVATELSTVO MOTÝL

Après le bois de hêtres

Copyright © L'Archipel 2020

Published by L'Archipel, Paris, France

All rights reserved.

Translation © Veronika Maťušová 2020

Design © Motýl design 2020

Cover photo © Stephen Mulcahey/Arcangel

Slovak edition © Vydavateľstvo Motýl 2020

ISBN: 978-80-8164-231-9

*Sme povinní všetko vyrozprávať,
aby sa celý svet dozvedel,
čo sme vytrpeli...
Ak nebudeme svedčiť my, tak kto?
Koniec koncov, aj tak
nám nik neuverí.*

AHARON APPELFELD,
Histoire d'une vie (Príbeh jedného života)

Prológ

Odkedy sa skončila vojna, môj kamarát Élie Buzyn, prezývaný Lolek, nám, svojim starým kamarátom z deportácie, často opakoval, že do Poľska už nikdy nevkročí.

Ako my všetci, aj on mal pocit, že ho tam čaká priveľa rán, ktoré sa nikdy nezahojili. Ak by sa vrátil, akoby si sypal soľ do rany. Začiatkom deväťdesiatych rokov však túto poľskú záležitosť znenazdajky otvoril jeho dvadsaťjedenročný syn. Mladík dobre vedel, že otec zažil Osvienčim, evakuáciu tábora, pochod smrti aj Buchenwald. Zrazu pocítil veľmi silnú túžbu ísť sa na vlastné oči pozrieť na javisko tých hrôz. Poznal otcov názor, takže bol pripravený, že nasadne do lietadla sám a na mieste si už nejako poradí. Takú predstavu však otec nezniesol a synovi odvetil: „Ani nápad, že by si tam šiel sám. Pôjdem s tebou.“

Takto ho teda kúzlo otcovskej lásky donútilo porušiť prisahu, ktorú dodržiaval päťdesiat rokov.

A tak Lolek zdvihol telefón. Navrhoval, aby sme šli všetci spoločne, všetci starí kamaráti z deportácie

aj s rodinami. Nebola to nijaká maličkosť, ale Lolek sa ponúkol, že sám celý výlet zariadi. S jeho návrhom sme súhlasili asi desiati. Ja som sa tiež pripravoval na cestu so svojou manželkou Suzanne a dcérou Sylvie. Ja, Élie, David, Willy, Izio a ostatní aj naše manželky a deti sme sa chystali znovu navštíviť miesta tragédie, ktorá poznačila naše telá a duše. Trochu neskôr, keď sme sa stretli na letisku Roissy, naše srdcia pri nastupovaní do lietadla premohla taká silná emócia, až nás zamrazilo. Ani sme nevládali hovoriť. Stroj sa vzniesol smerom na východ. Pristáli sme v Krakove a v to isté popoludnie nás autobus odviezol do Osvienčimu.

Udialo sa to v roku 1993, keď si poľská vláda pripomínala päťdesiate výročie povstania vo varšavskom gete. Medzinárodné spoločenstvo si všimlo, že vedenie štátu sa pomaly otvára, že konečne vníma historické fakty, ktorým sa jeho krajanovia až dovtedy starostlivo vyhýbali. Dnes, o dvadsaťsedem rokov neskôr, sa zdá, že to napokon nedopadlo až tak dobre. Návrh zákona z roku 2018 totiž zakázal spájať Poľskú republiku a poľský národ s holokaustom. Súčasná vláda krajiny odmieta, aby historici používali výraz „poľské tábory“. Áno, tie tábory boli koniec koncov „nemecké“, ale podľa môjho názoru by genocída v Poľsku nebola mohla prebehnúť v takom obrovskom rozsahu bez pomoci samotných Poliakov. Nie som historik, vyjadrujem len svoj osobný pocit, prameňiaci z vlastnej skúsenosti.

Pre Élieho nebol Osvienčim nič nové, lebo ho tam ako dospievajúceho chlapca väznili. Budovy tam stále stáli, rovnako ako ostnaté ploty a strážne veže, nehovoriac o hesle *Arbeit macht frei*. Od konca vojny tento nápis univerzálne symbolizuje vchod do samého pekla na zemi. Élie pozoval tú kulisu, ktorá akoby vychádza odnikiaľ a svedčila o utrpení, o ktorom nedokázal rozprávať dokonca ani pred svojimi deťmi. Každý z nás myslel na Židov, ktorých život vyhasol priamo tu v úplnej anonymite masového vyhladzovania, keď ich celkom nahých a oholených natlačili do komôr so sprchovými hlavicami pripravenými vyplúť otravný plyn. Élie vravel, že všetci väzni v Osvienčime vedeli, čo sa na tých miestach deje. Každý Žid si dobre uvedomoval, čo čaká väzňov, ktorí prichádzali v plných vagónoch z Poľska, Maďarska a z celej Európy, či už to boli muži, ženy, alebo deti.

S Éliem sme sa rozprávali potichu ako kedysi, keď sme mali šesťnásť rokov a oblečení odev galejníkov. Ako v tom dávnom a zároveň blízkom čase, keď sa naše cesty skrížili prvýkrát a keď z nás okolnosti, ku ktorým sa ešte vrátim, spravili priateľov na celý život.

Z Osvienčimu sa naša francúzska skupinka vrátila do Krakova, kde sme vyhľadali niekoľko pozostatkov kedysi veľmi rozvinutej židovskej komunity. Navštívili sme napríklad „starú synagógu“ na Szerokej – Širokej – ulici, dnes múzeum s cintorínom vzadu a s elegantnou mrežou z tepaného železa, ktorá predstavuje sedemramenný svietnik. Nasledujúci deň sme venovali táboru Birkenau. Prezreli sme si železnicu, po ktorej prichádzali dobytčie vagóny až

k *Judenrampe*, kde sa robila selekcia, úbohé baraky, spoločné latríny a jazero, kam nacisti sypali popol svojich obetí.

Potom sme nasadli na autobus do Lublinu. Križovali sme roviny bičované dažďom, kde farmári tlačili pluchy zdedené po predkoch. Cestou sme sa zastavili v mestečku Sandomierz, ktoré patrí medzi najstaršie mestá v krajine a týči sa nad riekou Vislou. Do historického centra sa vchádza monumentálnou gotickou bránou zo 14. storočia. My sme cez ňu prešli peši s pevným odhodlaním nájsť miesto, kde by sme sa trochu posilnili a vypili niečo teplé – čaj, kávu, polievku či boršč! Hocičo, čo by nám dobre padlo. Bola tam hrozná zima! Malebné staré mesto pôsobilo ako z pohľadnice, stredoveké domy mali na prízemí obchodíky, do ktorých sa vchádzalo priamo z ulice. Hneď sme narafili na mladých Poliakov potúžených alkoholom. Vôbec ma to neprekvapilo, pretože postavu opitého Poliaka si z detstva v tejto krajine veľmi živo pamätám. Trochu ďalej na križovatke dvoch ulíc, z ktorých jedna sa volala *Żydowska*, stál dom. Ulička viedla k synagóge, ktorá kedysi zažila stovky bradatých Židov v saténových kaftanoch a učesaných detí s jarmulkami na hlave a s rituálnymi strapcami, ktoré im trčali spod šiat. Zvučala výrazmi v jidiš. Šírili sa tam vône kuracieho bujónu a sled'ov. Povedal som si, že tí dvaja opití mladíci, ktorých sme stretli pri príchode, nemôžu ani len tušiť, aký ruch tu kedysi vládol, rovnako ako bezpochyby netušili, že neďaleko sa nachádza synagóga.

Rohový dom lemovala rímsa označujúca niekdajší obchod – v minulosti tu vykonával svoje povolanie nejaký remeselník alebo obchodník. A na tomto kameni sme si

okamžite všimli grafit červenou farbou – *Żydy do piekła*, inými slovami: Do pekla so Židmi. Nieкто to nasprejoval nedávno, farba bola ešte čerstvá. Tvárili sme sa, že nás to prekvapilo. Prešla okolo nás rádová sestra – ďalší obraz typický pre Poľsko – a zastavila sa na kus reči. Zdĺhavo nám vysvetľovala, že sa nemáme urážať *pre takú maličkosť*, že to určite napísali nejakí malí uličníci. Nebola to však *taká maličkosť*. Rozrušilo nás to. Bolo jasné, že zajtrajšia slávnosť vo Varšave priláka do Poľska tisícky Židov z celého sveta a obyvatelia neboli nadšení, keď nás videli, ako vystupujeme zo západniarskych lietadiel, nastupujeme do autobusov po veľkých skupinách a zaplavujeme im mestá. A ktovie, možno budeme požadovať, aby nám vrátili zhabaný majetok...

Našli sme si pekné miestečko uprostred mesta. Zdalo sa, že posilnenie máme priamo na dosah vo forme kaviarne. No aj tam postávali opití poľskí mladíci a obťažovali zákazníkov. Majiteľ sa nahneval a vyhodil ich. Pratali sa odtiaľ a pokrikovali naňho nadávky. Z ich úst najčastejšie zaznievalo slovo „žid“. Dokonca ho používali ako obzvlášť zarážajúcu nadávku – *żydowska cholera*...

Na tejto zastávke v starobyľom mestečku Sandomierz sme napokon nenašli veľa útechy. Poľská polievka zjavne nestratila neprijemnú pachuť.

Slávnosť, na ktorej sme sa plánovali zúčastniť, sa mala konať vo Varšave v pondelok 19. apríla, keďže povstanie v gete vypuklo v apríli 1943. Mali prísť tisícky Židov,

medzi nimi aj Jicchak Rabin, prvý izraelský premiér, ktorý kedy Poľsko navštívil. Pri tej príležitosti sme si chceli uctiť pamiatku bojovníkov bez nádeje. Nikdy nemali ani najmenšiu šancu zachrániť svojich židovských bratov, pretože s vojskom protivníka sa nemohli rovnať. Povstanie sa napokon skončilo úplným zničením geta a vyvraždením všetkých jeho obyvateľov.

V nedeľu sme sa odviezli do tábora Majdanek. Neskrýva sa v lese ani nie je stratený uprostred rozľahlej roviny, ale nachádza sa na juh od mesta, len pár minút od centra Lublinu. Posielali doň sovietskych a poľských vojnových zajatcov, ale slúžil aj na vyhladzovanie Židov. Ešte stále sa dali dobre rozoznať plynové komory a kremačné pece.

Dlhá cesta do Varšavy nás unavila, najmä po tom emočnom strese pri návšteve táborov. Ostatne, už len samotný fakt, že *sme v Poľsku*, nás vyčerpával. Zvierala nás akási úzkosť, nesmierne silný pocit nenapraviteľnosti. Veľmi bolestne sme prežívali stratu svojich rodín a obrovskú krivdu. Ťažko sa nám rozprávalo dokonca aj medzi sebou, pretože v podstate existovala len jedna možná téma rozhovoru, a tá si vyžadovala ticho. Úctivé ticho, aké navždy vládne v Osvienčime. Ja osobne som trpel, keď som v uliciach Krakova, Sandomierza a Lublinu počul ľudí hovoriť po poľsky – jazykom všetkých mojich trápení, jazykom, ktorému by som radšej ani nerozumel. Uspával ma však v detstve a rozumel som mu, nemohol som mu uniknúť.

Vo Varšave sme skonštatovali, že štvrť, kde žili a veľmi trpeli tisícky Židov, prakticky zmizla. Z geta v srdci mesta na niektorých miestach ostali len kamenné schody, ktoré

označovali vstup do dnes už zničených budov. Všetko zrovnali so zemou. Všetko prebudovali. Nikoho to neprekvapilo, pretože komunisti, ktorí v Poľsku vládli od konca vojny po pád Berlínskeho múru, spravili z antisemitizmu jeden z pilierov svojej politickej agendy. Namiesto toho, aby obnovili posledné stopy židovského sveta, radšej ich celkom zmazali. Dokonca aj hradby, ktoré kedysi obklopovali geto, prakticky zmizli, s výnimkou niekoľkých kusov muriva, kam sa chodili modliť a zhromažďovať Židia z Izraela a z iných končín, ktorých rodičia, starí rodičia, bratia a sestry zomreli práve tu alebo ich odviezli do Osvienčimu či Treblinky. Priamo uprostred štvrte stál pamätník obetí. Práve pod týmto umeleckým dielom pokľakol v roku 1971 nemecký kancelár Willy Brandt.

Zdalo sa, že toto gesto sociálneho demokrata zanechalo v mysliach ľudí silnejšiu stopu než slávnosť, na ktorej sme sa mali zúčastniť. Iste, izraelská vlajka viala bok po boku s poľskou, ale nebolo to skôr zásluhou politiky a čírej diplomacie než hlbokej zmeny myslenia? Iste, biskup a rabín sa spolu pomodlili a spoločne vstúpili do synagógy, ale vedenie poľskej katolíckej cirkvi sa ani vtedy nevyjadriло jasne, podľa vzoru známeho kardinála Józefa Glempa. Ten tvrdošijne podporoval prítomnosť spoločenstva sestier karmelitánok pred blokom 11 v Osvienčime, ktorých vytrvalá túžba pokrstiť niekdajší tábor tým, že tam vystavia obrovský kríž, bola pre židovskú dušu prinajmenšom nemiestna a urážlivá. Áno, je pravda, že k pamätníku spoločne položili kyticu Lech Wałęsa, predsedu nezávislých odborov Solidarita, a Marek Edelman,

posledný žijúci člen Židovskej bojovej organizácie, teda z hnutia, ktoré v roku 1943 spustilo povstanie. Tento akt, ako vlastne aj celú slávnosť, však sledovali poľskí vojaci, na strechách dokonca ostreľovači. A čo sa týka veľkého predstavenia v jidiš, plánovaného zlatého klinca víkendy, nenašlo sa dosť židovských hercov, aby ho zahrli. Napokon ho teda predniesli komedianti, ktorí textu poriadne nerozumeli. Zanechalo to v nás trochu trpkú pachuť, ktorú ešte posilnilo to, že obyvatelia sa počas vzdávania úcty a čítania mien skrývali doma za záclonami na oknách zrekonštruovaných budov. Svetovému mieru nepochybne prospelo, že Jicchak Rabin prišiel do Varšavy a vymenil si pár zdvorilostných fráz s poľskými predstaviteľmi, ale pocit, že všetko sa mohlo zopakovať, sa nám ešte nevytratil z myslí a zrejme sa tak skoro ani nevytratí.

Ďalej sme plánovali navštíviť Lodž, rodné mesto Élieho a môjho starého kamaráta Davida Perlmuttera. Narodila sa tam aj Chawa Goldbergová, matka mojej manželky, a dúfali sme, že nájdeme jej rodičovský dom. Žiaľ, ulica, na ktorej bývali, bola sčasti zničená a ich číslo domu viac neexistovalo. Neďaleko synagógy ležal ladom spustnutý cintorín. Suzanne sa márne snažila rozlúštiť mená na náhrobkoch. Väčšina z nich bola spadnutá, často polámaná, prípadne úplne chýbali – inde, napríklad v Piotrkówe, ako sme sa čoskoro dozvedeli, ich použili na dláždenie ulíc. Múzeu Jad Vašem sa však podarilo vypátrať mená Židov, ktorí začiatkom vojny zomreli v gete od hladu,

zimy a týrania a ktorých hodili do spoločných hrobov, kde ležali v anonymite. Spísali sa zoznamy. Mladí Izraelčania prichádzali po ostatky z masových hrobov, aby mohli týmto prvým mŕtvym z lodžského geta dopriať samostatné miesto posledného odpočinku. Tak sme objavili stopu jedného starého otca mojej manželky, ktorý v gete umrel od hladu, a pomodlili sme sa zaňho *kadiš*. Čakal naň už od štyridsiatych rokov.

Pre mňa, moju manželku a dcéru bola najdôležitejšou časťou nášho pobytu návšteva Piotrkówa, môjho rodného mesta. Patrí k najstarším poľským mestám, celé storočie bolo súčasťou Ruskej ríše a prekvital v ňom textilný, drevársky a sklársky priemysel. V regióne pôsobilo aj ako administratívne centrum a sídlil v ňom súd, po poľsky *trybunał*, čo sa odrazilo na jeho úplnom oficiálnom názve: Piotrków Trybunalski. Keď sa pozriete na mapu Poľska, mesto pulzuje ako srdce priamo uprostred krajiny. Žeby preto ho celé stáročia obývala silná židovská komunita, ktorá pred holokaustom pojímala až dvadsaťpäťtisíc duší? Dnes už v Piotrkóve Židia nežijú. Spomedzi tých pár, čo sa tam hneď po vojne pokúsili vrátiť, niektorí čelili vyhrážkam smrťou, ak ich rovno nezabili, ako v prípade nešťastnej ženy Saly Uszerowiczovej. Chcela predať otcov majetok a v deň predaja ju zavraždili spolu so snúbencom a s priateľkou, ktorá ich sprevádzala.

Do Piotrkówa nás doviezol minibus. Šiel som len s manželkou, dcérou a Davidom Perlmutterom. David sa narodil v Lodži, kde jeho otec pracoval ako účtovník, ale nežil tam dlho. Jeho otec pochádzal z Piotrkówa a tam sa

aj s rodinou vybral, keď do krajiny vpadli nacisti. V Lodži už vtedy žila početná nemecká komunita a otec uvažoval, že sa tam čoskoro nebude dať žiť. Vtedy nemal ani potuchy, že čoskoro sa nebude dať žiť ani inde v Poľsku. Nech už to bolo akokoľvek, prišiel do Piotrkówa s manželkou a so synom. David mal vtedy dva a pol roka.

Budova, ktorá kedysi patrila jeho starým rodičom, ešte stála – dvojposchodový meštiansky dom, dosť veľký pre päť či šesť rodín. David spoznal balkón na druhom poschodí. Tam bývali jeho rodičia. Rozpamätal sa na obraz, ako mu mama hádže z balkóna balíčok s olovrantom. Moja dcéra ho odfotovala pred mierumilovnou budovou, zatiaľ čo on vstrebával nielen jej fasádu, ale aj reťaz dávno ukrytých spomienok, ktoré mu práve zaplavovali myseľ, akoby sa vysypali z Pandorinej skrinky. Po fotení sme pošli k obchodu na prízemí. Bolo to kníhkupectvo a výklad zaplňali diela popierajúce existenciu plynových komôr. Davida ani mňa to neprekvapilo. Poľsko sme dôverne poznali a v tom momente nám už bolo jasné, že ani tento výlet nijako nezmení naše vnímanie skutočnosti.

Budova, v ktorej David ako dieťa býval, stojí na hranici „slávneho“ piotrkówskeho geta. Aj ja som tam v detstve býval s rodičmi, malým bratom a so starou mamou z matkinej strany. Nazývam ho „slávnym“, pretože to bolo prvé geto vytvorené Nemcami v Poľsku v októbri 1939. Až do októbra 1942 sa v ňom tlačilo dvadsaťpäťtisíc Židov. V ten mesiac ich bolo zavraždených dvadsaťdvatisíc a ostatní, vrátane mňa, museli odísť na nútené práce a do táborov. Synagóga – v jidiš *šul* – ešte stále stojí. Istý

čas ju považovali za jednu z najkrajších budov v krajine. To ju však nechránilo pred tým, aby sa stala javiskom pre *Judenaktion*, pri ktorej počas niekoľkých dní zatvorili, mučili a zabili stovky mužov, žien a detí. Som jeden z jej posledných žijúcich svedkov. Tých, čo prežili, potom odviedli do neďalekého lesa, aby ich tam popraviť guľometom, metódou, ktorá sa často používala v strednej Európe počas holokaustu.

Vošli sme do šulu. Premenili ho na knižnicu. Diskrétna záclona zakrývala – a nepochybne stále zakrýva – stopy po guľkách, keď po nás opití Ukrajinci v roku 1942 náhodne strieľali. Neprestával som si klásť otázku, ako to, že som stále tu, žijem, navštevujem tie miesta s manželkou a dcérou, keď takmer všetkých, ktorí sem chodili rovnako ako ja, zavraždili. Prečo ja som mal to šťastie, že som vyviazol živý a zdravý? A dá sa vôbec hovoriť o šťastí, keď vám história vryla do hlavy muky, ktoré vás už nikdy ne nechajú na pokoji?

Oproti synagóge som si všimol budovu, kde bývala stará mama z otcovej strany. Vyzerala stále rovnako mizerne. Byt mojich rodičov sa nachádzal trochu ďalej, na Szewskej – Šusterskej – ulici 4. Aj tú budovu sme našli nezmenenú, presne takú istú, akú som mal zapísanú v spomienkach: sivý dvojposchodový dom, ktorý v tom čase vlastnil neslávne známy muž menom Szymon Warszawski, predseda *Judenrat*. Tento výbor zriadili nacisti a mal za úlohu kontrolovať životy Židov. Warszawski priamo zapríčinil smrť môjho otca, ale o tom budem hovoriť neskôr. Prezrel som si byt domovníčky, kresťanky, ktorá dozerala na dom ešte

pred vznikom geta. Na chvíľku sme zastali a vstrebávali výzdobu v sivých tónoch, to javisko tisícok scén, z ktorých sa skladalo moje útle detstvo. Takmer som čakal, že zbadám nášho pekára, do jeho obchodu sa vstupovalo z dvora, či bradatého rabína v tmavom plášti, ktorý sa tu venoval štúdiu a učil nás o Biblii. Náhle som sa obrátil na Suzanne a Sylvie:

„A čo teraz?“

„Pôjdeme dnu,“ odvetila dcéra.

Budova ešte stále obklopovala malý dvor, kde v roku 1942 nacisti zabili moju starú mamu guľkou do hlavy.

Všetci traja sme sa vybrali po schodoch k bytu na prvom poschodí. Moje detské nožičky po nich kráčali toľko ráz! Čas tam nič nezmenil, vládli tam sivasté farby minulosti, rovnaká atmosféra. Na pár minút sme zastali pred dverami bytu, kde som býval s rodičmi, kde sa v júni 1939, keď už bolo všetko spečatené, narodil môj braček. Zrazu sme si uvedomili, že nás zaujato pozoruje akýsi muž. Vošiel do budovy po nás. Po poľsky sa nás opýtal, či nám môže nejako pomôcť. Rovnakým jazykom som odpovedal, že som pred vojnou býval v tomto byte, ešte ako malý chlapec. Muž sa nesprával nepriateľsky. Vraj v tom byte teraz býva on. Ponúkol nám, či nechceme vojsť. Pôsobil vlúdne, ale akoby sa trochu bránil: „Viete, v tom čase som tu nežil.“

Nazreli sme do dvoch izieb, ktoré rodičom slúžili na bývanie a ako dielňa. Opäť na mňa zaútočili spomienky: môj otec s krajčírskym metrom okolo krku si oblieka sako pred stretnutím s dôležitým zákazníkom, ale neodpustí si

množstvo vtipov, mamka, naopak, vždy seriózna a sotva zhovievavá, so svätožiarou hnedých vlasov, sa sústreďuje na stroj na výrobu pančúch a obskakuje ju zamestnankyňa, ktorej úlohou bolo opravovať ich, keď ich prišli zákazníci reklamovať, lebo sa pustilo očko.

Vzadu v izbe medzi dvoma oknami trónil televízor, na mieste, kde kedysi stál bielizník so zásuvkami a na ňom vysoké zrkadlo. Ukázal som prstom a povedal som súčasnému obyvateľovi: „Tam kedysi bývala skúšobná kabínka so zrkadlom osvetleným lampou s labutím krkom.“

Odvetil: „Poďte sa pozrieť.“

Prešlo viac ako päťdesiat rokov a lampička s labutím krkom bola stále tam, pripevnená na stene presne na tom istom mieste.

Neudržal som slzy.